

Dr Maria Łukaszek <https://orcid.org/0000-0001-8637-3171>
Katedra Pedagogiki Resocjalizacyjnej
Kolegium Nauk Społecznych
Uniwersytet Rzeszowski

**Prostytucja jako element obyczajowości seksualnej
mężczyzn niedostosowanych społecznie
wyrazem aprobaty seksu bez miłości**
**Prostitution as an element of socially maladjusted
men' sexual morality as approbation
of sex without love**

<https://doi.org/10.34766/fetr.v41i1.243>

Abstrakt: Celem artykułu jest próba ustalenia, jakie są doświadczenia mężczyzn społecznie niedostosowanych w zakresie korzystania oraz świadczenia płatnych usług seksualnych oraz tego czy różnią się one od doświadczeń mężczyzn z populacji ogólnopolskiej. Przebadano 1048 osób (osiemnastoletnich wychowanków OHP oraz więźniów). Wykorzystano metodę sondażu diagnostycznego. Stwierdzono, że zarówno korzystanie jak i świadczenie usług seksualnych przez mężczyzn społecznie niedostosowanych jest zjawiskiem często występującym i akceptowanym w kręgach podkulturowych. W czasie badań, doświadczenia wykonywania usług seksualnych ujawniło 10,5% wychowanków OHP i 9% więźniów (ponad 3% na terenie zakładu karnego). Korzystanie z komercyjnej działalności seksualnej w grupie chłopców - wychowanków OHP zadeklarowało 9%, w grupie więźniów 42% badanych. Porównania z badaniami Z. Izdebskiego dotyczącymi populacji ogólnopolskiej mężczyzn wykazały, że udział w seksbiznesie osób niedostosowanych jest kilkakrotnie wyższy.

Słowa kluczowe: obyczajowość seksualna, męska prostytutka, doświadczenia seksualne więźniów

Abstract: It was tried to determine what are the experiences of socially maladjusted men in terms of using and providing commercial sexual services and if they differ from the experiences of men population all around Poland. 1048 persons were interviewed (eighteen-year-old students of Polish Voluntary Labour Corps and prisoners). As a method there was used a diagnostic survey. It was alleged, that both using and providing sexual services by socially maladjusted men are phenomena that very often occur in subculture groups and are widely acceptable. The research revealed that 10.5% of the OHP students and 9% of the prisoners had experienced providing sexual services (over 3% on the premises of the correctional facility). 9% of the boys (OHP students) and 42% of the interviewed prisoners declared having used commercial sexual services. Comparison analyses with Izdebski's research on men population all around Poland showed that participation of socially maladjusted persons in sex business is dozen times higher.

Key words: sexual morality, male prostitution, prisoners' sexual experiences

1. Wprowadzenie

Podjmując temat obyczajowości seksualnej osób społecznie niedostosowanych należy odnieść się przede wszystkim do dwóch stwierdzeń. Po pierwsze, co podkreśla

Z. Izdebski (2006), „przy podejmowaniu wyborów i zachowań seksualnych kierujemy się uznawanymi przez nas wartościami” (tamże, s. 3). Osoby niedostosowane w swym życiu preferują oraz realizują wartości hedonistyczne i witalne (por. Kozaczuk, 2009, s. 228), zaś wartości konsumpcyjne takie jak: wygodne życie, komfort, dobra materialne, pieniądze, spryt życiowy zajmują wysokie, drugie miejsce w hierarchii nieletnich (Kozaczuk, 2006, s. 74). W związku z tym wysoce prawdopodobne jest, iż zachowania seksualne tej grupy osób będą odzwierciedleniem ich systemu normatywnego. Można zatem przypuszczać, że ich aktywność seksualna ukierunkowana będzie na rozładowanie napięcia seksualnego, dowartościowanie się w roli partnera seksualnego, z pominięciem miłości umożliwiającej zaspokojenie potrzeby więzi uczuciowej z drugą osobą, natomiast komercyjna działalność seksualna traktowana będzie jako przejaw przedsiębiorczości.

Po drugie, obyczajowość seksualna jak stwierdza K. Wąż (2010a), jest wyrazem panującego w społeczeństwie systemu norm i wartości seksualnych (tamże, s. 213–223). W systemie norm i wartości seksualnych obowiązujących w grupach podkulturowych agresja wobec słabszych, eksploatacja, zarówno obcych jak i stojących niżej w hierarchii grupowej, jest nie tylko tolerowana, ale uznawana za pożądany model zachowania (por. Urban, s. 2005). W tym kontekście, instrumentalne używanie seksualne innej osoby, sprzedawanie usług, czy też czerpanie zysków z takich działań będzie spostrzegane jako egzekwowanie prawa, należnego osobom stojącym wysoko w strukturze podkultury. Jednostki spoza kręgu podkulturowego będą w sposób automatyczny kwalifikowane jako narzędzia do osiągnięcia celu osoby społecznie niedostosowanej: zaspokojenia potrzeby seksualnej bądź też uzyskania funduszy na drodze wykonywania komercyjnych usług seksualnych.

Obyczajowość seksualna zdefiniowana została przez M. Trawińską (1996) jako całokształt zachowań seksualnych, dozwolonych i niedozwolonych, mających charakter publiczny (w odróżnieniu od życia seksualnego, które może mieć tylko prywatny charakter i nie musi się przejawiać w zachowaniach, ale w formach myśli, emocji), zobiektywizowany kulturowo (w odróżnieniu od osobniczych zwyczajów), obejmujących zarówno rytuały, jak i działania niezwerbalizowanych wzorów zwyczajowych, obyczaje, wyobrażenia, wierzenia, mity i różne schematy instytucjonalne ekspresji seksualnej człowieka (tamże, s. 172–173). Zdaniem K. Wąza (2010b), obyczajowość seksualna to:

„zbiór uznanych społecznie norm i wzorów (modeli) postępowania odnoszących się do zachowań seksualnych (manifestacji i realizacji potrzeb seksualnych) podejmowanych przez partnerów seksualnych bądź przez pojedynczą osobę (zwłaszcza w przypadku zachowań autoerotycznych). Obejmuje ona także zachowania podejmowane w celu zainicjowania związku seksualnego, jego utrzymania lub zakończenia. Niektóre z tych zachowań, uznawane przez prawo, religię lub otoczenie społeczne za ważne, poddane są kontroli społecznej, mimo ich prywatnego charakteru” (tamże, s. 417–431).

Odnosząc się do węższego rozumienia obyczajowości seksualnej autorstwa K. Wąza, zarówno świadczenie usług, jak i korzystanie z nich przez osoby społecznie niedostosowane, potraktowano jako element obyczajowości seksualnej tej grupy osób. Wynika to, po pierwsze, z faktu spójności podejmowanych działań w sferze seksualnej z systemem wartości osób społecznie niedostosowanych. Po drugie, takie podejście uzasadnione jest powszechnością udziału przedstawicieli badanej grupy osób w seksbiznesie, co sugeruje, iż jest to stały wzór zachowań seksualnych. Wydaje się, iż komercyjna działalność seksualna w kręgach podkulturowych stanowi pewien model, skrypt seksualny, który jest realizowany nawet w sytuacji izolacji więziennej, przy czym nie ma znaczenia orientacja seksualna ani świadczących usługi, ani klientów (tamże).

W prezentowanym materiale zostaną przedstawione wyniki badań dotyczące doświadczeń niedostosowanych społecznie mężczyzn związane z korzystaniem i świadczeniem usług seksualnych. Dla wyeksponowania skali tej komercyjnej aktywności seksualnej respondentów (która pomija więziotwórczy aspekt wynikający z uczucia przyjaźni, miłości do partnera) wyniki badań będą zestawione z danymi, uzyskanymi w ogólnopolskich diagnozach seksualności Polaków autorstwa Z. Izdebskiego.

1.1. Okoliczności kształtowania się obyczajowości seksualnej osób społecznie niedostosowanych

Proces socjalizacji seksualnej osób społecznie niedostosowanych przebiega zazwyczaj na terenie dysfunkcyjnych rodzin i grup rówieśniczych o charakterze destrukcyjnym. Niestety, normy i wzory zachowań seksualnych otrzymywane w tych środowiskach, znajdują się zazwyczaj w sprzeczności z powszechnie uznawanymi.

Analiza literatury dowodzi, że w rodzinie, do czynników, które zaburzają rozwój seksualności jej członków, można zaliczyć: zaburzoną strukturę (np. wynikającą z samotnego rodzicielstwa, śmierci rodzica, uwięzienia jednego lub dwojga rodziców), zaburzenia komunikacji interpersonalnej między małżonkami, zaburzenia komunikacji między rodzicami a dziećmi, uzależnienia – przede wszystkim alkoholizm, negatywne postawy rodzicielskie, niekorzystne style kierowania wychowawczego w rodzinie, świadome zmierzanie członków rodziny do demoralizacji dzieci - np. przyuczanie do prostytucji, zaburzenia funkcjonowania seksualnego rodziców, przemoc seksualną wobec dzieci, bierną uległość i chwiejność moralną rodziców, brak wiedzy i umiejętności postępowania z dziećmi, braku zrozumienia specyfiki przeżyć dziecięcych (por. Gapik, 1990, s. 110-117; Wąż, 2011, s. 56-66; Łukaszek, 2013, s. 21-33).

Czynniki te, w kontekście kształtowania obyczajowości seksualnej, prowadzą przede wszystkim do przejścia nieprawidłowych wzorów ról płciowych, komunikacji między partnerami oraz relacji intymnych. Wzory te cechują się bowiem brakiem miłości, empatii,

wzajemnego szacunku, instrumentalnym traktowaniem zarówno partnera, jak i aktywności seksualnej. Aktywność seksualna nie wiąże się z wzajemnym uszczęśliwianiem i pogłębianiem związku w wymiarze duchowym, lecz z osiągnięciem korzyści przez jedną ze stron: przyjemności seksualnej, gratyfikacji: materialnych lub w formie usług. Może także stanowić wyraz wzajemnej dominacji.

Osoby wywodzące się z rodzin skonfliktowanych, nie zaspokajających potrzeb psychicznych swych członków (w szczególności bezpieczeństwa, akceptacji, miłości, afiliacji), w których występują zjawiska patologiczne, przejawiają silną skłonność do wchodzenia do grup nieformalnych (Radochoński, 1998, s. 25-55) - często o charakterze subkulturowym. Dodatkowo, w okresie adolescencji, wpływ takich grup na przejmowanie norm i modeli życia seksualnego jest ogromny, albowiem w tym czasie ranga rówieśników przewyższa wszelkie inne agendy socjalizacyjne. I. Obuchowska i A. Jaczewski wskazują, że rówieśnicy nie tylko wzmacniają proces identyfikacji z płcią i jej rolami, stanowią teren treningu społecznego, ale przede wszystkim dostarczają wstępnych doświadczeń seksualnych (Obuchowska, Jaczewski, 2002, s. 64-65).

Grupa rówieśnicza określa normy i wzory postępowania swych członków, także w sferze seksualnej. Szczególne niebezpieczeństwo związane jest z uczestnictwem w podkulturze. Na terenie, gdzie witalność, spryt i agresja są wysoko cenionymi wartościami, do normy należy: konsumpcyjne nastawienie do partnera i aktywności seksualnej, nieustanne dążenie do maksymalizacji rozkoszy poprzez zwiększanie ilości i siły bodźców, a także użycie środków psychoaktywnych, akceptacja przemocy seksualnej np.: wobec osób stojących niżej w hierarchii podkultury, np. kobiet, osób spoza grupy (por. Kawula, 2001, s. 289). Aktywność seksualna traktowana jest jako jedna z atrakcji czasu wolnego.

Należy podkreślić, że siła przekazu powyższych wzorów jest potężna, ponieważ członkowie grupy, którzy nie realizują modelu zachowań seksualnych preferowanego przez grupę narażeni są na ośmieszanie, a często nawet są przymuszani do zdobycia doświadczenia w sferze seksualnej (por. Jasińska, 1967, s. 78; Machel, 1977, s. 136-143; Urban, 2005, s. 60).

B. Urban (2000, s. 53) zaznacza, iż bogata aktywność seksualna wśród młodzieży przestępczej podnosi znacząco rangę w strukturze grupy.

1.2. Determinanty wchodzenia mężczyzn w seksbiznes - perspektywa polska

Problem udziału polskich mężczyzn w seksbiznesie: zarówno w roli świadczących, jak i korzystających z usług (w Polsce) jest tematem bardzo słabo poznanym. Trudność stanowi już samo oszacowanie rozmiarów zjawiska, nie mówiąc już o poznaniu jego uwarunkowań i mechanizmów. Największy problem sprawia nie tyle konstrukcja narzędzi

pomiaru ani nawet dotarcie do respondentów, ale silne tabu obejmujące prostytutkę męską, skutkujące niechęcią do udzielania informacji na temat udziału w procederze.

J. Kurzępa (2012) odnosząc się do świadczenia usług przez mężczyzn zaleca, aby prostytutkę traktować jako proces, podczas którego „osobnik wchodzi w szczególny ciąg predyspozycji ku zachowaniom alternatywnym w sferze seksualnej, a nie staje się kimś takim w procesie jednorazowej decyzji” (tamże, s. 324). Te predyspozycje, czyli uwarunkowania świadczenia usług seksualnych przez poszczególne osoby, występują w różnych zestawieniach. Ze współczesnych badań wynika, że najczęściej diagnozowane determinanty w badaniach męskiej prostitucji to:

- czynniki społeczno-ekonomiczne - zarówno ubóstwo, jak i presja podniesienia standardu życia w powiązaniu z cichym przyzwoleniem społeczeństw na tego typu działalność (poprzez niezauważanie problemu, brak reakcji, objęcie tabu) (Morse i in., 1999; Gardian-Miałkowska, 2013);
- czynniki kulturowe - w szczególności zasady religii i ich realizacja w danych społecznościach (Cameron, 2002), liberalizacja życia, kult konsumpcjonizmu, przemiany obyczajowości seksualnej (por. Szlendak, 2004; Gardian, 2012; Wąż 2011);
- procesy socjalizacji i wychowania - głównie w rodzinach i środowisku rówieśniczym (Coleman, 1989; Moczydłowska, 1996; Kowalczyk-Jamnicka, 1998; Wąż, 2011) oraz przy użyciu Internetu (Kubicka, 2007; Smith, Grov, 2011).
- uwarunkowania psychologiczne, w szczególności zaburzenia w rozwoju psychospołecznym i psychoseksualnym związane między innymi z traumą wykorzystania seksualnego w dzieciństwie - wykazywane najczęściej wśród gejów (Coleman, 1989; Boyer, 1989; Lahiri, Kar, 2007).

Na podstawie nielicznych jeszcze badań można przypuszczać, iż uwarunkowania stawania się przez chłopca świadczeniodawcą usług są podobne jak to ma miejsce w przypadku kobiet. Tę tezę potwierdza zestawienie dostępnej wiedzy o prostitucji męskiej z determinantami prostitucji kobiecej, które diagnozowano najczęściej w polskich badaniach minionego pięćdziesięciolecia (szerokie analizy zaprezentowano w Łukaszek, 2013, s. 75-82 na podstawie: Jasińska, 1967; Antoniszyn, Marek, 1985; Kowalczyk-Jamnicka, 1998, 1999a, 1999b; Moczydłowska, 1994, 1995, 1996; Izdebski, Konarkowska-Lecyk, 2000; Kurzępa, 2001, 2012; Izdebski, 2002, 2012; Jędrzejko, 2006).

W opracowaniach dotyczących prostitucji często pojawiają się głosy, iż jest ona determinowana ubóstwem (por. Bernsdorf, 1976, s. 174; Bianchi i in., 2007, s. 31, 35). Analizy polskich badań dotyczące prostitucji kobiecej (Łukaszek, 2013, s. 75-82), pokazały, że co prawda niski status materialny coraz rzadziej współwystępuje ze sprzedawaniem usług seksualnych, wciąż można jednak mówić o subiektywnym poczuciu ubóstwa lub niedostatku. Świadczenie usług wydaje się często sposobem, aby przy minimalnym wysiłku osiągnąć takie korzyści, które pozwolą natychmiast zaspokoić potrzeby związane z realizacją

wymarzonego stylu życia lub panującej mody. Z badań R. Gardian-Miałkowskiej (2016) wynika, że wśród mężczyzn wykonujących usługi seksualne panuje przekonanie, iż jest to sposób na szybkie wzbogacenie się, a tym samym wzmocnienie swego statusu materialnego. Należy przy tym pamiętać, iż angażują się oni w prostytucję zarówno z chęci dużego zarobku, jak i w celu zaspokojenia swoich potrzeb seksualnych. Aż 15,7% mężczyzn udzielających informacji drogą internetową przyznało, iż weszło na drogę prostytucji z chęci zysku, 10,2% ponieważ chcieli podwyższyć standard swego życia (tamże, s. 250, 276).

J. Kurzępa (2001) stwierdził, że tylko 12% chłopców świadczących usługi homoseksualne i 16% usługi heteroseksualne uznało warunki materialne swojej rodziny jako złe (tamże, s. 127). Mimo tego, walor ekonomiczny został wskazywany jako główny motyw podjęcia się prostytucji przez 19% żigolaków i 30% wykonujących usługi homoseksualne (tamże, s. 159-161).

Na podstawie analiz polskich badań prostytucji kobiecej stwierdzono, iż w biografiach świadczących usługi seksualne coraz rzadziej wskazywana jest zaburzona struktura rodziny, choć wciąż wychowywanie przez samotną matkę jest czynnikiem różnicującym. Jako istotny czynnik związany z prostytuowaniem się wskazywano zaburzoną komunikację w rodzinie (częste konflikty, awantury z użyciem przemocy, osłabienie więzi emocjonalnych między rodzicami, rodzicami (szczególnie ojcami) a dziećmi, brak kompetencji wychowawczych rodziców – często całkowity brak kontroli nad dziećmi, nieprawidłowe postawy rodzicielskie. Z problemami komunikacyjnymi wiązał się także brak lub niski poziom edukacji seksualnej w rodzinie (Łukaszek, 2013, s. 75-82). Do podobnych wniosków doszedł J. Kurzępa (2001), który stwierdził, iż spośród chłopców świadczących usługi heteroseksualne z pełnych rodzin pochodziło 59%, zaś spośród świadczących usługi homoseksualne jedynie 28%. Aż 10% żigolaków i 22% gejów było sierotami, 19% żigolaków i 22% gejów miło rozbitą rodzinę (tamże, s. 121).

Wywiady R. Gardian-Miałkowskiej (2016) pokazały, iż większość mężczyzn wychowywała się w pełnych rodzinach (często jednak tylko formalnie, bo nastąpił rozpad pożycia), połowa badanych żyła w rodzinach wielodzietnych (duża liczba dzieci z różnych, wcześniejszych związków) (tamże, s. 133-138). Autorka ujawniła, iż w rodzinach nie wypełniano w stopniu dostatecznym funkcji kontrolnej, ojcowie w niewielkim stopniu angażowali się w czynności opiekuńcze i emocjonalne, byli niedostępni emocjonalnie, matki zaniedbywały rodzinę, pozostawiano dzieci samym sobie, stawiano wygórowane oczekiwania synom, w sytuacji rozvodu nie udzielano wsparcia dzieciom. W rodzinach homoseksualnych synów, którzy ujawnili swoje preferencje, stwierdzono ostre konflikty i przemocowe reakcje rodziców. Aż 26% badanych źle się czuło w swoim domu rodzinnym, zaś 19% wcale nie odczuwało miłości rodzicielskiej (tamże, s. 164, 252 -254).

Z biograficznych analiz przypadków chłopców świadczących usługi seksualne prowadzonych przez J. Kurzępę (2012) w latach 2006-2010 wynika, że istotnym czynnikiem

wchodzenia w seksbiznes jest deficyt ojca: brak jego fizycznej obecności (21% chłopców straciło ojca przed 7 rokiem życia; 26% - ojciec odszedł pomiędzy 7 a 14 rokiem życia), jak również deficyt funkcjonalnej obecności (objawiający się w bierności wychowawczej, nieobecności, indolencji). Badani nie tylko podkreślali brak bliskości fizycznej i mentalnej z ojcami, ale także brak możliwości uczenia się pożądaných, poprawnych wzorów roli mężczyzny w relacji z kobietami (tamże, s. 314-315).

Analizy uwarunkowań kobiecej prostytucji ujawniły coraz niższy (na przestrzeni lat) odsetek rodzin, w których występują zjawiska patologiczne: alkoholizm, narkomania, prostytucja, przemoc, przestępczość czy karalność sądowa (Łukaszek, 2013, s. 75-82). W wyniku przeprowadzenia ankiety internetowej wśród prostytuujących się mężczyzn R. Gardian-Miałkowska (2016, s. 252, 254) stwierdziła, iż 57,4% z nich doświadczyło przemocy w rodzinie. Dodatkowo, 20,4% badanych poinformowało, że ich ojcowie byli alkoholikami, zaś 3,7%, że matki cierpiały na chorobę alkoholową (tamże, s. 270). J. Kurzępa (2001, s. 128) ujawnił, że uzależnienie alkoholowe dotknęło 1/3 rodzin prostytuujących się (Kurzępa, 2001, s. 128).

Z analiz determinantów prostytucji kobiecej wyodrębnionych w czasie różnych badań minionego pięćdziesięciolecia wynika, że część osób było ofiarami przemocy seksualnej w rodzinie (30% - Moczydłowska, 1994, 1996; 7% - Izdebski, Konarkowska-Lecyk, 2000; 9% - Jędrzejko, 2005).

Niewiele wiadomo o doświadczeniach doznania przemocy seksualnej w rodzinie przez chłopców świadczących usługi seksualne. Z badań J. Schiftera (1998) wynika, że 30% z nich było ofiarami kazirodztwa (tamże, s. 23). Nadużycie seksualne prostytuującego się mężczyzny, które miało miejsce w dzieciństwie jest często wykazywane w światowych eksploracjach (np.: Boyer, 1989; Lahiri, Kar, 2007). W polskich badaniach stwierdzono tylko jednostkowe przypadki molestowania seksualnego chłopca - w szczególności przez matkę (np.: Gardian-Miałkowska, 2016, s. 161).

Jeśli chodzi o determinanty podejmowania się świadczenia usług seksualnych przez kobiety, związane z funkcjonowaniem w grupach rówieśniczych, do najczęstszych należą: udział w subkulturze, udział w libacjach alkoholowych i narkotykowych, wiodąca rola grupy w przekazywaniu wiedzy o życiu seksualnym, wstępne doświadczenia aktywności seksualnej z członkami grupy, motywowanie do podjęcia się prostytucji przez członków grupy rówieśniczej - zazwyczaj będących już w „branży”, wspólne dokonywanie przestępstw. Badania ostatniego pięćdziesięciolecia dowiodły również, że osoby prostytuujące się sprawiały w większości problemy szkolne: zarówno dydaktyczne: co skutkowało drugorocznością, jak i wychowawcze, manifestujące się konfliktami z nauczycielami, uczniami, wagarowaniem oraz innymi symptomami niedostosowania społecznego (Łukaszek, 2013, s. 76).

W przypadku chłopców, stwierdzono, że droga do prostytucji zapoczątkowana jest problemami rodzinnymi (najczęściej brakiem wsparcia moralnego i problemami ekonomicznymi) lub szkolnymi, które wywołują depresję pierwotną a tym samym podatność na pokusę łatwiejszego, weselszego życia (por Guathier-Hamon, 1987, s. 289-292). W ostatecznym podjęciu decyzji o wejściu w seksbiznes w znacznej mierze pomagają rówieśnicy. Aż 25% chłopców świadczących usługi homoseksualne i 13% heteroseksualne przyznało, iż ulegli namowom, zachętom swych kolegów (Kurzępa, 2001, s. 159-161).

Mówiąc o seksbiznesie nie należy pomijać uwarunkowań korzystania z usług seksualnych przez mężczyzn. W czasie I Światowego Kongresu dotyczącego prostytucji i pornografii dzieci (1996 rok, Sztokholm) stwierdzono, że kupują oni usługi seksualne głównie po to by:

- zaspokoić biologiczną lub emocjonalną potrzebę rozładowania napięcia seksualnego,
- podkreślić wspólnotę męską (w przypadku grupowego korzystania z usług),
- wzmocnić poczucie męskości,
- zaspokoić kompulsywną potrzebę takiej aktywności seksualnej, która godzi w normy prawne,
- osiągnąć poczucie seksualnej władzy nad bezbronniymi, uprzedmiotowionymi, zdegradowanymi jednostkami (za: Sosnowska, 2012, s. 288).

Można powiedzieć, że przyczyny korzystania z usług homoseksualnych i heteroseksualnych niewiele różnią się od siebie. W przypadku eksploatacji kobiet klienci jako powody podają przede wszystkim: impulsywne podejmowanie decyzji pod wpływem chwili i nacisku kolegów, chęć odreagowania stresu, zaspokojenie ciekawości, brak czasu na stałe związki, niską ocenę własnej atrakcyjności, chęć redukcji frustracji, wynikłej ze zdrady dokonanej przez stałą partnerkę, samotność, potrzebę rozmowy i towarzystwa, bezproblemowość, łatwe, szybkie zaspokojenie seksualnych potrzeb. Kobiety świadczące usługi oceniają, że podstawowe czynniki, które motywują mężczyzn do skorzystania z płatnego seksu to: brak możliwości realizacji fantazji seksualnych we własnym związku, stres, potrzeba sprawdzenia się, potrzeba odmiany, potrzeba kontaktu z drugim człowiekiem (Izdebski, 2012, s. 586). Opiekunowie prostytutek stwierdzają, że klienci przede wszystkim chcą urozmaicić swoją aktywność seksualną, dowartościować się jako mężczyźni i kochankowie, mają niezaspokojone potrzeby seksualne, cierpią z powodu problemów seksualnych w związku, które skutkują rezygnacją z kontaktów z własną partnerką, mają potrzebę rozmowy z drugim człowiekiem (Izdebski, 2012, s. 590).

Wśród uwarunkowań korzystania przez mężczyzn z usług homoseksualnych wymienia się najczęściej: chęć zaspokojenia swych potrzeb seksualnych zgodnie z orientacją seksualną, problemy z tożsamością płciową, samotność, parafilie seksualne, skłonność do podejmowania ryzyka w sferze seksualnej, niskie poczucie wartości, lęki, wysoki poziom

agresywności, niepełnosprawność, pozaseksualne motywy np. chęć spędzenia czasu wolnego (por. Smith, Grov, 2010, s. 140; Shifter, 1998, s. 61; Hajcak, Garwood, 2001, s. 17).

R. Gardian-Miałkowska (2016), na podstawie badań jakościowych wnioskuje, iż mężczyźni podejmujący płatne homoseksualne kontakty to przede wszystkim ci, którzy mają trudności w znalezieniu partnera, posiadają nietypowe preferencje seksualne, zmienili płeć, chcą miło spędzić czas w towarzystwie kogoś, kto jest „na zawołanie” (tamże, s. 224).

2. Prezentacja wyników badań

Dotychczasowe polskie badania dotyczące prostytutki koncentrowały się przez wiele lat na usługach seksualnych kobiet, później także dzieci. Jeśli chodzi o udział mężczyzn w seksbiznesie - wiedzy o zagadnieniu dostarczają ogólnopolskie badania dotyczące szeroko rozumianej seksualności Polaków o charakterze ilościowym oraz nieliczne badania jakościowe. Ta sytuacja stała się dla autorki inspiracją, aby uzupełnić istniejący stan wiedzy o doświadczenia mężczyzn społecznie niedostosowanych, którzy wchodzą w konflikt z prawem.

W prezentowanym materiale poddano reinterpretacji wyniki wcześniejszych badań autorki (2006 i 2013-14 r.) prowadzonych wśród osób niedostosowanych społecznie. Z dwóch projektów, które dotyczyły różnych aspektów seksualności, wyodrębniono moduły odnoszące się do korzystania i świadczenia usług seksualnych przez mężczyzn.

Pierwsze badania obejmowały diagnozę seksualności osób zagrożonych niedostosowaniem społecznym i niedostosowanych społecznie kształcących się w podstawowych jednostkach Ochotniczych Hufców Pracy, oraz jej uwarunkowań. Zostały zrealizowane na ogólnopolskiej próbie osiemnastoletnich wychowanków (N=741 - 178 dziewcząt i 563 chłopców). Zastosowano metodę sondażu diagnostycznego, posłużono się techniką ankiety, narzędzie stanowił kwestionariusz opracowany przez Svein Mossige z NOVA Norwegian Social Research, we współpracy z Carl Göran Svedin.

Drugie z prezentowanych badań przeprowadzono na próbie badawczej liczącej 485 mężczyzn - więźniów odbywających karę na terenie siedmiu zakładów karnych (w Jaśle, Łupkowie, Moszczańcu, Dębicy, Sanoku, Przemyślu i Rzeszowie), podlegających Okręgowemu Inspektoratowi Służby Więziennej w Rzeszowie. Średnia wieku respondentów to 35,8 roku. Średnia łączna długość odbywania kar przez respondentów w instytucjach penitencjarnych to 6,1 roku. Głównym celem projektu badawczego była diagnoza postaw mężczyzn, odbywających karę pozbawienia wolności, wobec życia seksualnego i partnerek seksualnych, a także określenie roli czynników objętych badaniami, takich jak: socjodemograficzne, partnerskie, rodzinne, seksualne i związane z karalnością sądową w różnicowaniu badanych postaw. Wykorzystano metodę sondażu diagnostycznego, technikę stanowiła ankietę, użyto zestaw narzędzi opracowanych przez autorkę. Ze względu

na specyfikę próby - badania prowadzono w kilkusobowych grupach. Dobór próby miał charakter losowy, z czego z wylosowanej grupy wyłączono osoby poniżej normy intelektualnej (warunkującej zrozumienie treści pytań) oraz tych, którzy nie udzielili zgody na udział w badaniu.

Prezentowane projekty badawcze zostały przygotowane i przeprowadzone zgodnie z zasadami *Dobrych obyczajów w nauce* Polskiej Akademii Nauk (PAN: 2017)¹. Największy nacisk położono na uzyskanie świadomej i dobrowolnej zgody na badanie oraz zapewnienie pełnej anonimowości respondentów. W czasie realizacji obu projektów respondenci mieli także zagwarantowaną pomoc specjalistyczną (edukatora seksualnego oraz psychologa).

W celu wyeksponowania specyfiki obyczajowości seksualnej mężczyzn społecznie niedostosowanych, wyniki z analiz powyższych projektów autorki zestawiono z reprezentatywnymi, ogólnopolskimi badaniami Z. Izdebskiego.

W prezentowanym materiale podjęto próbę odpowiedzi na pytania:

- Jaka jest skala doświadczeń korzystania z płatnych usług seksualnych przez społecznie niedostosowanych mężczyzn?
- Jaka jest skala doświadczeń społecznie niedostosowanych mężczyzn w zakresie świadczenia usług seksualnych (w tym - na terenie zakładu karnego)?
- Czy istnieje różnica pomiędzy odsetkiem społecznie niedostosowanych mężczyzn a odsetkiem mężczyzn z populacji ogólnopolskiej uczestniczących w seksbiznesie?

Z badań wynika, iż odsetek mężczyzn społecznie niedostosowanych, którzy deklarują korzystanie z usług seksualnych jest wysoki. W grupie wychowanków OHP wyniósł 9,2%, zaś w grupie więźniów 42,1%. Należy podkreślić, iż dla 11,3% więźniów jest to aktywność seksualna, którą podejmują zazwyczaj, czyli stanowi stały wzór postępowania. Niewielkie znaczenia ma przy tym fakt posiadania żony lub też stałej partnerki życiowej (93% osadzonych ma doświadczenia stałego związku, 53% pozostaje w nim nadal).

Dla porównania, z ogólnopolskich badań prowadzonych wśród polskich nastolatków w 2004 roku przez Z. Izdebskiego wynika, że deklaracje korzystania z usług seksualnych złożyło 4,4% (Izdebski, 2012, s. 625) chłopców. W zestawieniu z odpowiedziami udzielonymi przez nastolatków z OHP jest to wskaźnik ponad dwukrotnie niższy.

Jeśli chodzi o udział w korzystaniu z płatnych usług seksualnych przez dorosłych mężczyzn, to ich odsetek w ogólnopolskiej populacji jest kilkukrotnie niższy niż w populacji mężczyzn odbywających karę pozbawienia wolności. Badania Z. Izdebskiego pokazały², że

¹ Akceptacja merytoryczna i etyczna projektów - Uniwersytet Rzeszowski; dodatkowo projekt „Mężczyźni odbywający karę pozbawienia wolności wobec życia seksualnego i partnerek seksualnych” ze względu na szczególną sytuację respondentów został przedstawiony do opiniowania i otrzymał akceptację Komisji Bioetycznej Okręgowej Izby Lekarskiej w Rzeszowie.

² W celu dokonania porównań wskaźniki, które odnosiły się tylko do osób aktywnych seksualnie przeliczono w odniesieniu do całej próby badanych mężczyzn.

takie deklaracje w 1997 roku złożyło 5,1% mężczyzn (Izdebski, 2000, s. 116), w 2005 roku 11,4% (Izdebski, 2006, s. 70; Izdebski, 2012, s. 558), zaś w 2011 -10,9% (Izdebski, 2012, s. 769). Zatem, odsetek płacących za usługi seksualne w populacji więźniów jest czterokrotnie, a w odniesieniu do 1997 roku, ośmiokrotnie wyższy.

Z zaprezentowanego materiału możemy ponadto wnioskować, porównując nastolatków i dorosłych, iż zarówno w grupie społecznie niedostosowanych, jak i w populacji ogólnopolskiej dorośli w wyższym odsetku deklarują doświadczenia korzystania z usług seksualnych. Należy jednak stwierdzić, że w grupie społecznie niedostosowanych, odsetek dorosłych korzystających z usług seksualnych jest cztero i pół krotnie wyższy, a w populacji ogólnopolskiej już tylko dwu i pół krotnie (porównując z najwyższym wynikiem).

O ile korzystanie mężczyzn z prostytucji we wielu kręgach społecznych jest tolerowane, tyle świadczenie przez nich usług seksualnych wciąż pozostaje tematem tabu. Z zebranego materiału wynika, że doświadczenia prostytuowania się przez mężczyzn niedostosowanych społecznie należą do częstych. Spośród wychowanków OHP takie deklaracje złożyło aż 10,5% badanych. W grupie więźniów ten odsetek wyniósł 8,7%, przy czym 1,6% badanych stwierdziło, że jest to dla nich powszechna praktyka.

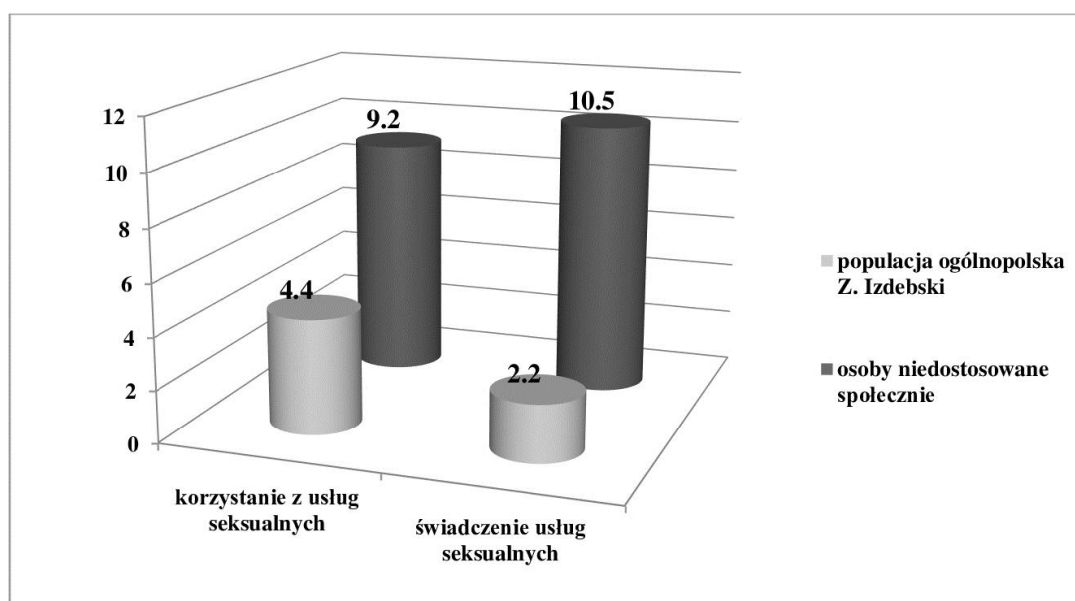
Dla porównania, w populacji ogólnopolskiej, wśród chłopców, do świadczenia usług seksualnych przyznało się 2,2% (Izdebski, 2012, s. 624), natomiast odsetek dorosłych mężczyzn, którzy zadeklarowali wykonywanie usług seksualnych wyniósł w 1997 roku - 0,26% (Izdebski, 2000, s. 116), w 2005 roku - 3,5% (Izdebski, 2012, s. 240-244), zaś w 2011-2,4% (Izdebski, 2012, s. 769). Jak wynika z porównań, pomimo, iż w populacji generalnej na przestrzeni 14 lat odsetek mężczyzn, którzy podjęli się prostytuowania wzrósł dziesięciokrotnie, to jednak jest to wskaźnik dwukrotnie niższy niż w populacji więźniów.

Zebrane wyniki pokazały, że na terenie zakładów karnych niektórzy mężczyźni także świadczą komercyjne usługi seksualne, co zgodnie z teorią importacji (przeniesienie modelu zachowań praktykowanego na wolności na teren zakładu karnego) jest całkiem uzasadnione (por. Thomas, 1977, s. 135; Merk, Kowalczyk, 2012, s. 258). Spośród badanych, 90,3% stwierdziło, że nigdy w czasie żadnego pobytu w zakładzie karnym nie wykonywało usług seksualnych. Aż 6,4% mężczyzn zaznaczyło, iż nie chce odpowiadać na takie pytanie. Pozostałe 3,2% mężczyzn przyznało się do działalności tego typu, przy czym niemal dwukrotnie częściej deklarowano usługi dla współosadzonych, niż funkcjonariuszy. Istotne przy tym jest, że tylko 0,2% mężczyzn poinformowało, że byli przymuszeni do prostytucji. W większości zatem, ich komercyjna działalność seksualna miała charakter dobrowolny. Istnienie procederu na terenie jednostki penitencjarnej wiąże się bowiem z permanentną deprivacją potrzeb więźniów. Dzięki wykonywaniu usług seksualnych świadczący otrzymują rzeczy, których im brak np.: papierosy, kawę, ale przede wszystkim poczucie bezpieczeństwa, które zapewniają zadowoleni klienci (por. Banbury, 2004). Klienci natomiast

w sposób akceptowany (jako aktywny partner kontaktu) rozładowują napięcie seksualne, zachowując wciąż miano osoby heteroseksualnej (por. Human Rights Watch, 2000), co równocześnie pozwala na utrzymanie dotychczasowego statusu społecznego.

Zestawiając zjawisko świadczenia usług przez mężczyzn społecznie niedostosowanych i mężczyzn w populacji generalnej można też spostrzec, iż odsetek mężczyzn świadczących usługi seksualne w populacji generalnej wzrasta wraz z wiekiem badanych (z 2,2% do 3,5%), natomiast wśród niedostosowanych istnieje odwrotna prawidłowość. Nastolatki w wyższym odsetku deklarują wykonywanie usług seksualnych niż dorośli (kolejno 10,5% i 8,7%). Można zatem wnioskować, że współcześnie wśród mężczyzn łamiących normy moralne i prawne, podejmowanie komercyjnej działalności seksualnej jest zdecydowanie bardziej rozpowszechnione niż kilkanaście i więcej lat wcześniej.

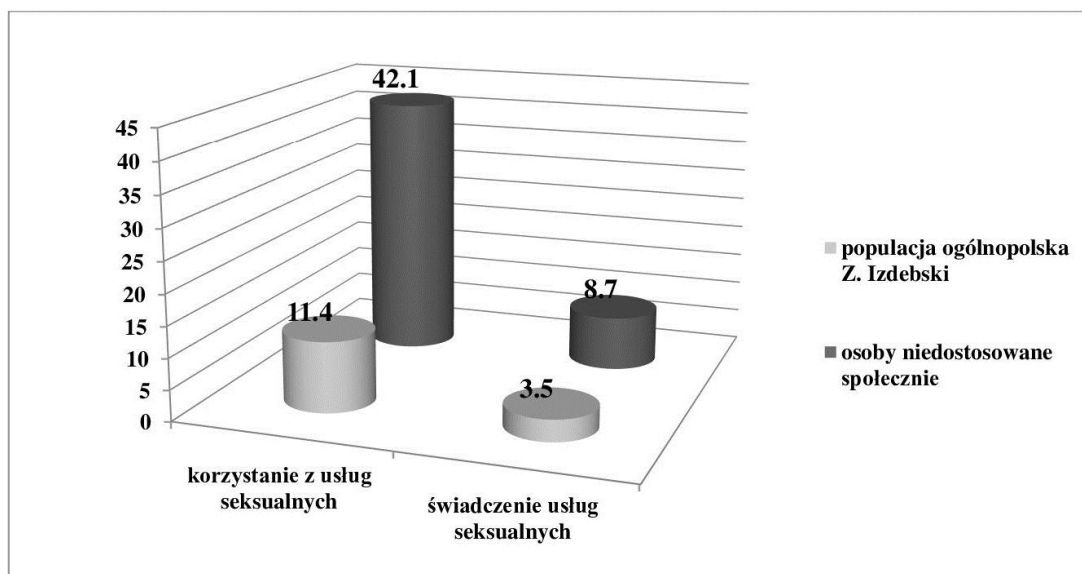
Porównując udział nastolatków (niedostosowanych i z populacji ogólnopolskiej) w seksbiznesie możemy stwierdzić, że w grupie niedostosowanych częściej składano deklaracje o wykonywaniu usług seksualnych (10,5%) niż o korzystaniu z (9,2%). W próbie

Wykres 1. Udział w seksbiznesie - nastoletni mężczyźni (w%)

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych i Z. Izdebskiego 2004 rok (Izdebski 2012: 624-625)

ogólnopolskiej wystąpiła tendencja odwrotna - nastolatki częściej składali deklaracje o korzystaniu z usług (4,4%) niż o świadczeniu (2,2%).

Wykres 2. Udział w seksbiznesie - dorośli mężczyźni (w%)

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych i Z. Izdebskiego 2005 rok (Izdebski 2006: 70; Izdebski 2012: 558)

Jeśli chodzi o udział dorosłych mężczyzn w seks biznesie - to zarówno więźniowie, jak i mężczyźni z populacji ogólnoeuropejskiej w wyższym odsetku składali deklaracje o korzystaniu z usług (kolejno 42,1% i 11,4%) niż o świadczeniu (kolejno 8,7% i 3,5%).

Wnioski

Z deklaracji badanych mężczyzn wynika, że w grupie mężczyzn społecznie niedostosowanych zarówno korzystanie, jak i świadczenie usług seksualnych jest aktywnością powszechnie podejmowaną - dla znacznej części jest to stały wzór zachowania. Wśród nieletnich, korzystanie z usług zadeklarowało 9%, wśród dorosłych 42% badanych. Jeśli chodzi o świadczenie usług seksualnych, to taką działalność ujawniło 10,5% nastolatków i 8,7% dorosłych mężczyzn (przy czym 3,2% deklarowało sprzedawanie usług na terenie jednostek penitencjarnych).

Porównanie doświadczeń korzystania z usług seksualnych osób społecznie niedostosowanych i populacji ogólnoeuropejskiej pokazało, że: chłopcy społecznie niedostosowani składali takie deklaracje w ponad dwukrotnie wyższym odsetku niż pozostali, zaś więźniowie w czterokrotnie wyższym odsetku niż mężczyźni z populacji ogólnoeuropejskiej. Można przypuszczać, że wychowankowie OHP i więźniowie, ze względu na przejawy demoralizacji, w znacznej części byli osobami marginalizowanymi społecznie. Niskie kompetencje społeczne utrudniały im nawiązywanie trwałych relacji partnerskich. Te

problemy, w połączeniu z deficytami odraczania zaspokajania potrzeb, z pewnością przyczyniły się do podjęcia decyzji o skorzystaniu z możliwości rozładowania napięcia seksualnego poprzez płatny seks. Aktywność ta jawi się bowiem jako szybki, niewymagający wysiłku, skuteczny sposób rozładowania napięcia seksualnego i tym samym dowartościowania w roli męskiej.

Jeśli chodzi o świadczenie usług seksualnych, to wychowankowie OHP zadeklarowali tę aktywność w pięciokrotnie wyższym odsetku niż pozostali nastolatki z populacji ogólnopolskiej, zaś więźniowie w dwu i półkrotnie wyższym odsetku niż mężczyźni z populacji ogólnopolskiej. Na te doświadczenia niedostosowanych warto popatrzeć przez pryzmat braku kontroli i troski ze strony niewydolnych wychowawczo rodzin. Nie wolno także zapominać, że wkroczenie na drogę prostytucji przez nieletnich odbywa się często wbrew ich woli i świadomości, gdyż ze względu na swój wiek nie są w stanie adekwatnie ocenić sytuacji i zagrożeń z nią powiązanych (por. Łukaszek, 2013). Ważne jest także, aby pamiętać o tym, że osoby niedostosowane funkcjonują w grupach podkulturowych, gdzie akceptuje się świadczenie usług jako sposób wzmocnienia swojego statusu ekonomicznego.

Zaprezentowane wyniki badań własnych oraz analiza porównawcza wykazały, że komercyjna aktywność seksualna, wśród mężczyzn społecznie niedostosowanych jest aktywnością powszechną i to zarówno w odniesieniu do nieletnich jak i do dorosłych. Ta gotowość do wchodzenia w płatną, instrumentalną relację seksualną wśród wychowanków OHP i więźniów dotyczy zdecydowanie wyższego odsetka osób, niż to ma miejsce w populacji ogólnopolskiej.

W resocjalizacji polskiej niewiele miejsca poświęca się jednak potrzebom seksualnym i sposobom ich realizacji przez osoby niedostosowane społecznie (wyjątek stanowią osadzeni z zaburzeniami preferencji seksualnych, stanowiący margines w ogólnej liczbie więźniów). Dbanie o zdrowie wychowanków i więźniów w placówkach resocjalizacyjnych pomija obszar ich zdrowia seksualnego. Brak jest także refleksji, iż zaburzone postawy wobec seksualności mogą determinować zdolność do stworzenia stabilnego, partnerskiego, wzajemnie satysfakcjonującego związku opartego na miłości. A przecież rola partnera życiowego, dla znacznej części osób będzie lub jest już jedną z ważniejszych ról społecznych, które realizują. W przypadku więźniów może być ona ogromnie ważnym czynnikiem społecznej readaptacji (por. Sakowicz, 2009, s. 83, 382; Adamowska, Kowalczyk, 2014, s. 239, Boruc, 2015, s. 89-131)

Udział w seksbiznesie dla wielu mężczyzn niedostosowanych społecznie stanowi element obyczajowości seksualnej, stale powtarzany skrypt seksualny. Ten model aktywności seksualnej, nastawiony głównie na zaspokojenie potrzeby rozładowania napięcia seksualnego lub innych pozaseksualnych (np. dominacji, wyładowana agresji), pomijający konieczność budowania silnego, pozytywnego związku emocjonalnego z partnerem

powinien, podobnie jak inne zaburzone postawy społeczne, podlegać oddziaływaniom korekcyjnym. Z jednej strony należy skoncentrować się na zmianie komercyjnych postaw wobec aktywności seksualnej i partnerów seksualnych. Ze względu na dotychczasowe doświadczenia należy też zdiagnozować i leczyć choroby przenoszone drogą płciową (w 2015 roku wskaźnik nowo wykrytych zakażeń HIV wśród więźniów wyniósł 41 na 100 tys. osób, nowo wykrytych zarażeń chorobami przenoszonymi drogą płciową 56 na 100 tys. osób (przeliczenia własne na podstawie statystyk SW - Centralny Zarząd Służby Więziennej) oraz przeciwdziałać kolejnym zarażeniom.

Bibliografia:

- Adamowska, O., Kowalczyk, M.H. (2014). Rola związków partnerskich w resocjalizacji i wykonywaniu kary wobec skazanych długoterminowych, *Przegląd Andragogiczny*, 21, 237-248; DOI: dx.doi.org/10.12775/RA.2014.017.
- Antoniszyn, M., Marek, A. (1985). *Prostytucja w świetle badań kryminologicznych*, Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze.
- Banbury, S. (2004). Coercive sexual behavior in British prisons as reported by adult ex-prisoners, *Howard Journal*, 43, 113-130, DOI: 10.1111/j.1468-2311.2004.
- Bernsdorf, W. (1976). *Socjologia prostytucji* (w:) H. Giese (red.), *Seksuologia*, Warszawa: Wydawnictwo PZWL.
- Bianchi, G., Popper, M., Lukšić, I. (2007). *Między popytem a podażą. Regionalna analiza podaży i popytu na usługi seksualne i handel ludźmi na Węgrzech, w Polsce, na Słowacji i w Słowenii*. Raport przygotowany dla IOM, <http://docplayer.pl/6174986-Miedzy-popytem-a-podaza.html>.
- Boruc, D.M., (2015). *Poziom satysfakcji z życia i poziom inteligencji emocjonalnej wśród skazanych mężczyzn odbywających karę pozbawienia wolności w polskich zakładach karnych*, Kraków: Impuls.
- Boyer, D. (1989). Male prostitution and homosexual identity, *Gay and Lesbian Youth*, 17, 151-184.
- Cameron, S. (2002). *The Economics of Sin: Rational Choice or No Choice at All?* Chaltenham: Edward Elgar.
- Centralny Zarząd Służby Więziennej, <http://www.sw.gov.pl/strona/statystyka-roczna>.
- Coleman, E. (1989). The development of male prostitution activity among gay and bisexual adolescents, *Journal of Homosexuality*, 17, 131-149.
- Gapik, L. (1990). *Wychowawcze wyznaczniki funkcjonowania seksualnego*, Warszawa: Departament Wychowania MON.
- Gardian, R. (2012). Sponsorowana prostytucja w środowisku akademickim, *Prace IPSIR*, Tom 20, 291-304.

- Gardian-Miałkowska, R. (2013). (Nie)bezpieczeństwo świadczenia usług seksualnych. Świadomość ryzyka i konsekwencji pracy w seksbiznesie na przykładzie doświadczeń mężczyzn uwikłanych w prostytucję, *Profilaktyka Społeczna i Resocjalizacja*, tom 22, 131-152.
- Gardian-Miałkowska, R. (2016). *Fenomen męskiej prostytucji w Polsce*, Warszawa: Difin.
- Guathier-Hamon, C. (1987). La prostitution homosexuelle des garçons: le rapport pedophilique, *La Revue Pédiatrie*, 7, 289-292.
- Hajcak, F., Garwood, P. (2001). *Dlaczego ze sobą sypiamy. Nieseksualne powody, dla których ludzie uprawiają seks*, Gdańsk: GWP.
- Human Rights Watch, (2000). *No Escape: Male Rape in US Prisons*,
pobrane z: www.hrw.org/reports/2001/prison/report/html (dostęp 09.10.2017).
- Izdebski, Z., Konarkowska-Lecyk A. (2000). Zachowania seksualne kobiet świadczących usługi seksualne, (w:) Z. Izdebski (red.), *Zachowania seksualne kobiet świadczących usługi seksualne, mężczyźni homoseksualnych i osób uzależnionych od narkotyków*, 21-70, Zielona Góra: Wydaw. Organon.
- Izdebski, Z. (2000). *Wiedza, przekonania o HIV/AIDS w społeczeństwie polskim. Zachowania seksualne*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Izdebski, Z. (2002). *Zachowania seksualne i wiedza na temat HIV/AIDS w grupie kobiet świadczących usługi seksualne. Raport z badań*, TSN OBOP, Zielona Góra.
- Izdebski, Z. (2006). *Ryzykowna dekada. Seksualność Polaków w dobie HIV/AIDS*. Zielona Góra: Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego.
- Izdebski, Z. (2012). *Seksualność Polaków na początku XXI wieku. Studium badawcze*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Jasińska, M. (1967). *Proces społecznego wykołajenia młodocianych dziewcząt*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze.
- Jędrzejko, M. (2006). *Prostytucja - skala i charakter zjawiska w świetle badań*, (w:) M. Jędrzejko (red.), *Prostytucja jako problem społeczny, moralny i zdrowotny*, 49-71, Pułtusk-Warszawa: Wydawnictwo: Akademia Humanistyczna Pułtusk.
- Kawula, S. (2001). *Współczesne podkultury młodzieżowe: kontestacja czy przestępczość*, (w:) B. Urban (red.), *Dewiacje wśród młodzieży. Uwarunkowania i profilaktyka*, 287-295, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Kowalczyk-Jamnicka, M. (1998). *Społeczno-kulturowe uwarunkowania prostytucji w Polsce*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane WSP.
- Kowalczyk-Jamnicka, M. (1999). Psychospołeczne uwarunkowania prostytucji nieletnich dziewcząt, (w:) H. Machel, K. Wszeborowski (red.), *Psychospołeczne uwarunkowania zjawisk dewiacyjnych wśród młodzieży w okresie transformacji ustrojowej w Polsce*, 225-234, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.

- Kowalczyk-Jamnicka, M. (1999). Sytuacja opiekuńczo-wychowawcza w rodzinach nieletnich prostytutek, *Opieka-Wychowanie- Terapia*, 1, 40-44.
- Kozaczuk, F. (2006). *Wartości i postawy nieletnich w różnych stadiach wykolejenia społecznego*, Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Kozaczuk, F. (2009). Hierarchie wartości osadzonych, (w:) F. Kozaczuk (red.), *Zagadnienia readaptacji społecznej skazanych*, Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Kubicka, D. (2007). Seksualność w mediach i jej wpływ na intymne życie młodzieży, (w:) D. Kubicka, A. Kołodziejczyk (red.), *Psychologia wpływu mediów*, 185-200, Kraków: IMPULS.
- Kurzępa, J. (2001). *Młodzież pogranicza - "Świnki" czyli o prostytucji nieletnich*, Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Kurzępa, J. (2012). *Młodzi, piękne i niedrodzy ... Młodość w objęciach seksbiznesu*, Kraków: Wydawnictwo Rubikon.
- Lahiri, A., Kar, S., Dancing, B. (2007). *Traditional prostitution of young males in India*, Kolkata: Puls Kolkata.
- Łukaszek, M. (2013). *Szorstka młodość. Socjalizacyjne wyznaczniki zachowań seksualnych młodzieży*, Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Machel, H. (1977). *Deprawacja młodocianych a zakład pracy*, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Merk, W., Kowalczyk R. (2012). Zdrowie psychoseksualne osób przebywających w izolacji więziennej, (w:) K. Marzec-Holka, T. Głowik, E. Bilaska, H. Iwanicki (red.), *Profilaktyka i resocjalizacja. Od dysfunkcji do funkcjonalności*, 255-273, Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej.
- Moczydłowska, J. (1994). Prostytucja nieletnich - uwarunkowania rodzinne, *Problemy Alkoholizmu*, 11, 4-6.
- Moczydłowska, J. (1996). Rodzinne uwarunkowania prostytucji nieletnich dziewcząt, *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze*, 10, 13-14.
- Moczydłowska, J. (1999). Kontakty nieletnich prostitutek ze swoimi rodzicami, *Problemy Rodziny*, 5, 47-51.
- Morse E.V., Simon P.M., Burchfiel K. E. (1999). Social Environment and Male Sex Work in the United States (in:) P. Aggleton (ed.), *Men Who Sell Sex International Perspectives an Male Prostitution*, 83-101, London: UCL Press Limited.
- Obuchowska, I., Jaczewski, A. (2002). *Rozwój erotyczny*, Warszawa: Wydawnictwo Żak.
- Polska Akademia Nauk (2017). *Kodeks Etyki Pracownika Naukowego*, Warszawa: Dom Wydawniczy ELIPSA. Pobrano z:
https://instytucja.pan.pl/images/2016/komisja_etyki/Kodeks_etyki_pracownika_naukowego_-_wydanie_II_-_2016_r.pdf

- Radochoński, M. (1998). Wybrane determinanty ciągłości zaburzeń antyspołecznych. (w:) B. Urban (red.), *Problemy współczesnej patologii społecznej*, 25-55, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Sakowicz, T. (2009). *Wybrane aspekty środowiska rodzinnego w percepcji i ocenie osób pozbawionych wolności w polskich zakładach karnych*, Kraków: Impuls.
- Schifter, J. (1998). *Lila's house: Male Prostitution in Latian America*, London: Harrington Park Press An Inprint of The Haworth Press, Inc: New York.
- Smith, M.D., Grov Ch. (2011). *In the Company of Men, Inside the Lives of Male Prostitutes*. Praeger: Santa Barbara, California, Denver, Colorado, Oxford, England.
- Sosnowska, M. (2012). Klienci osób świadczących usługi seksualne - typologia, przyczyny, skala zjawiska, *Normy, Dewiacje i Kontrola Społeczna*, IPSIR UW, Tom XIII, 284-307.
- Szlendak, T. (2004). *Supermarketyzacja. Religia i obyczaje seksualne młodzieży w kulturze konsumpcyjnej*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Thomas, Ch.W. (1977). Theoretical Perspectives on Prisonization: A Comparison of the Importation and Deprivation Models, *Journal of Criminal Law and Criminology*, 68, 135-145.
- Trawińska, M. (1996). Obyczajowość seksualna, (w:) *Popularny słownik wychowania prorodzinnego i seksualnego*, 172-173, Warszawa: Agencja Promo-Lide.
- Urban, B. (2000). *Zachowania dewiacyjne młodzieży*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Urban, B. (2005). *Zachowania dewiacyjne młodzieży w interakcjach rówieśniczych*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Wąż, K. (2010). Wybrane tendencje w przemianach obyczajowości seksualnej młodzieży, (w:) M. Kowalski, A. Pawlak, A. Famuła-Jurczak (red.), *Przestrzeń edukacyjna - dylematy, doświadczenia i oczekiwania społeczne*, 213-223, Kraków: Impuls.
- Wąż, K. (2010). Znaczenie kultury popularnej w (re)konstruowaniu obyczajowości seksualnej, (w:) D. Hejwosz, W. Jakubowski (red.), *Kultura popularna - tożsamość - edukacja*, 417-431, Kraków: Impuls.
- Wąż, K. (2011). *Socjalizacja seksualna i przemiany w obyczajowości seksualnej młodzieży*, (w:) Z. Izdebski, T. Niemiec, K. Wąż, (red.), *(Zbyt)młodzi rodzice*, 56-73, Warszawa: Wydawnictwo TRIO.